

Margreteberg 1:8, Vänersnäs socken, Vänersborgs kommun, Västra Götalands län

Arkeologisk utredning: Kulturhistoriska lämningar från senare tid samt fyndplats för väneryxor

Stig Swedberg, Linda Jungbeck och Anton Larsson
Kulturlandskapet rapporter 2023:8

**Margreteberg 1:8, Vänersnäs socken,
Vänersborgs kommun, Västra Götalands län**
Arkeologisk utredning: Kulturhistoriska lämningar
från senare tid samt fyndplats för väneryxor

Stig Swedberg, Linda Jungbeck och Anton Larsson

Administrativa uppgifter

Fastighet: Margreteberg 1:8
Länsstyrelsebeslut dnr: 431-15208-2023
Uppdragsnummer KMR (Fornsök): 202300866
Uppdragsgivare: Vänersborgs kommun
Fältarbetsperiod: 2023-08-22 – 2023-09-21
Projektnummer: 23141
Projektansvarig: Annika Östlund
Fältansvarig: Stig Swedberg
Övrig fältpersonal: Linda Jungbeck, Olof Håkansson
För personalens meriter hänvisas till Kulturlandskapets hemsida.
Underkonsulter: Carpe Ventrum jord & skog AB
Utredningsområdets storlek: 64 000 m²
Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6474400 m, Öst 353900 m
Höjd över havet: 45-55 meter
Digitalt dokumentationsmaterial: Mätfiler (ssf), fotografier (jpg), beskrivningar (odt och ods).
Digitalt dokumentationsmaterial förvaltas av Kulturlandskapet.
Fynd: Inga fynd har tillvaratagits.

Margreteberg 1:8, Vänersnäs socken, Vänersborgs kommun, Västra Götalands län
Arkeologisk utredning: Kulturhistoriska lämningar från senare tid samt fyndplats för väneryxor
Kulturlandskapet rapporter 2023:8
© Kulturlandskapet 2023

Författare: Stig Swedberg, Linda Jungbeck och Anton Larsson
Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.
Omslagsbild framsida: Schakt 23 inom yta 1 i förgrunden, Hallebergs rasbranter i bakgrunden. Foto mot nordväst.
Bild baksida: Översikt efter schaktning inom den södra delen av yta 1. Foto mot norr.
Orienteringskarta: Framställd av Kulturlandskapet med data från Länsstyrelsen i Västra Götaland.
Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av uppdragsgivaren.
Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Kulturlandskapet med data från Lantmäteriet.
Upphovsrätt: Om inget annat anges enligt Creative Commons licens CC BY.
Redigering och layout: Andreas Hansen, Omland Form och Fotografi

Sökord: Älvsborg, stenålder, nyare tid, lägenhetsbebyggelse, backstuga, hägnad, hägnadssystem och fyndplats.

Kulturlandskapet
Ekelidsvägen 5
457 40 FJÄLLBACKA
www.kulturland.se
kontakt@kulturland.se

Innehåll

Sammanfattning	5	Del 3 Tolkning och antikvarisk bedömning	
Del 1 Inledning		Tolkning	19
Syfte	7	Antikvarisk bedömning	19
Utredningsområdet	7	Värdering av måluppfyllelsen	19
Natur- och kulturmiljö	7	Förslag på ytterligare åtgärder	20
Tidigare undersökningar	8	Lagstiftning	20
Metod	8	Källor	21
Del 2 Utredningsresultat		Bilagor	
Inventering	11	Bilaga 1 – Grävenheter	24
Arkiv- och kartstudier	12	Bilaga 2 – Lämningar	26
Schakt	17		
Anläggningar	18		
Fynd	18		
Analysresultat	18		

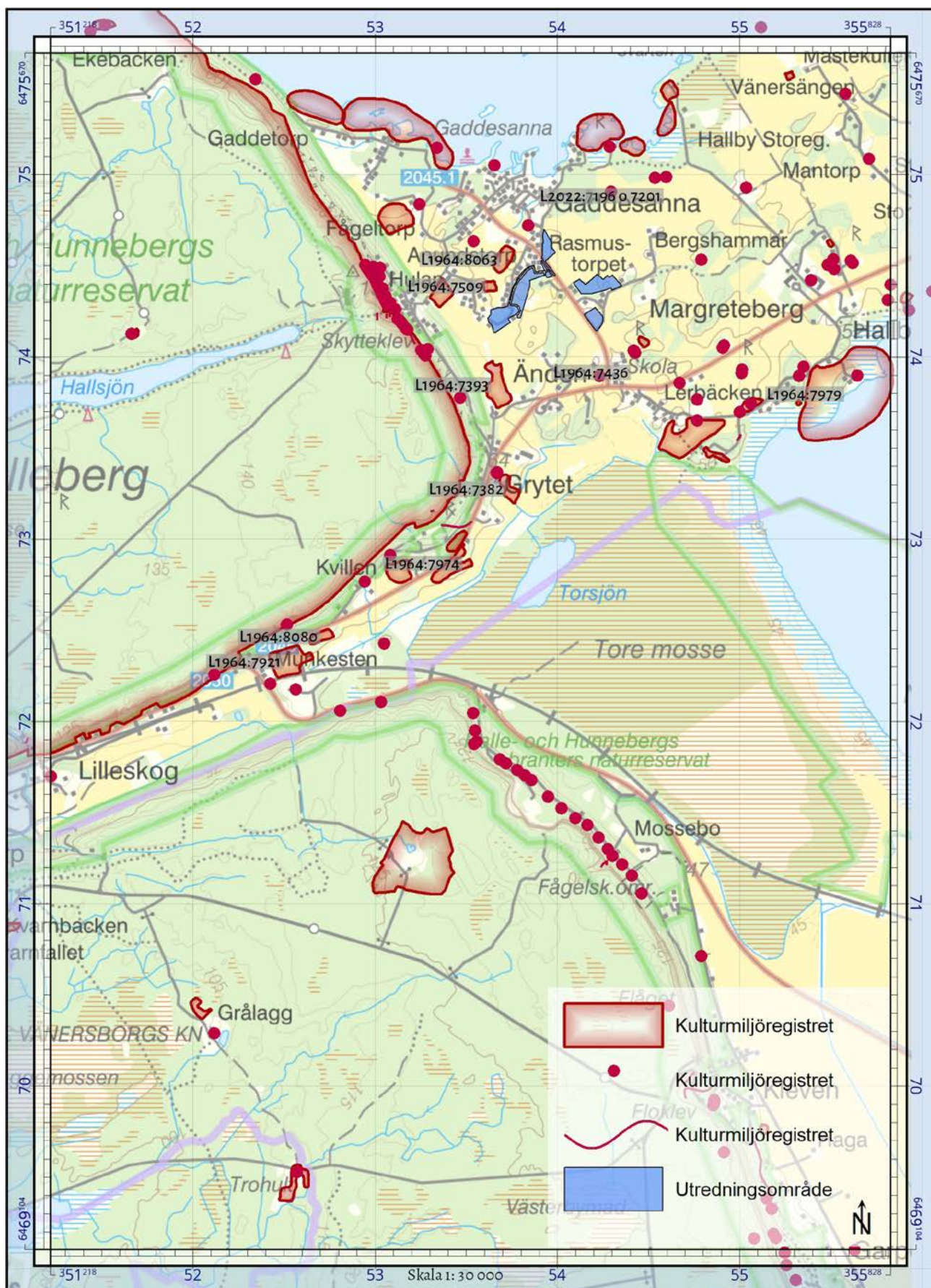

Illustration 1. Översiktskarta som visar utredningsområdet och del av Vänerns näs som fäster vid fastlandet nedanför Halle- och Hunneberg. Lämningar nämnda i texten är markerade med etiketter.

Margreteberg 1:8, Vänersnäs socken, Vänersborgs kommun, Västra Götalands län

Arkeologisk utredning: Kulturhistoriska lämningar från senare tid samt fyndplats för väneryxor

Sammanfattning

Kulturlandskapet har av Länsstyrelsen i Västra Götalands län fått i uppdrag att genomföra en arkeologisk utredning inom ett område som ska tillföras till ett befintligt detaljplaneområde. Syftet med utredningen var att ta reda på om tidigare okända forn- och kulturlämningar kan komma att beröras av detaljplanen.

Fältarbetet påbörjades i slutet av augusti med en inventering av utredningsområdets tre separata ytor. Därefter grävdes 29 schakt med maskin under tre fältdagar i augusti och september, varav 17 inom yta 1, åtta inom yta 2 och fyra inom yta 3. Samtliga schakt grävdes på åkermark eftersom inventering ansågs tillräcklig inom skogsområdena.

En mindre kart- och arkivstudie av området visade att den husgrund som hittades inom yta 1 vid inventeringen stämmer väl överens med en markerad backstuga på häradsekonomiska kartan från slutet av 1800-talet. Backstugan har registrerats som lägenhetsbebyggelse L2023:4760 och övrig kulturhistorisk lämning. Troligtvis

rör det sig om en backstuga som tillhört Hertvikstorps ägor, vilket varit ett hemman sedan 1600-talet.

Som ett resultat av inventeringen registrerades även ett hägnadssystem L2023:4749, en hägnad L2023:4765, samt två historiska husgrunder L2023:4754 och L2023:4762, samtliga som övriga kulturhistoriska lämningar.

Vid schaktning framkom inga anläggningar. I schakt 19 hittades däremot två troliga förarbeten till bergartsyxor i anslutning till en sandficka. Dessa kan dateras till senmesolitikum och har registrerats som fyndplats L2023:6010. Även denna som övrig kulturhistorisk lämning. Inga fornlämningar har registrerats.

Inom yta 2 och 3 påträffades inget av antikvariskt intresse. Däremot bör tillkommande bebyggelse vid Ekekullen utformas med hänsyn till den äldre befintliga bebyggelsen.

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens (MB) generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till länsstyrelsen.

Illustration 2. Vy från Vänersnäs. Boplatsen Änden (L1964:7393), strax söder om utredningsområdet, med Halleberg i fonden. Bilden är tagen 1920 av Alin vid ett av hans besök till Vänersnäs och dess stenåldersboplatser. Foto taget mot sydväst. Från Göteborgs stadsmuseums samlingar.

Del 1 Inledning

Syfte

Vänersborgs kommun avser att skapa en detaljplan för bostadsändamål som ska anslutas till befintlig bebyggelse inom Margreteberg 1:8 på Vänersnäs. I samband med detta har länsstyrelsen i Västra Götaland gett Kulturlandskapet i uppdrag att genomföra en arkeologisk utredning i syfte att identifiera eventuella okända forn- och kulturlämningar i området.

Beslutet om arkeologisk utredning fattades enligt 2 kap 11 § Kulturmiljölagen.

Utredningsområdet

Utredningsområdet ligger cirka 15 km öster om Vänersborg, intill foten av Halleberg där halvön Vänersnäs fäster vid fastlandet och går ut i Vänern, *illustration 1*. Området omfattar en yta på drygt 6,4 hektar, med höjden över havet mellan 45 och 60 meter

Utredningsområdet omfattar tre separata ytor. Dessa består av både mjukmarksområden som används till jordbruk, och delvis upphöjd terräng med bergsimpediment och naturskogspräglade bestånd av snårig lövskog som var bitvis svårframkomlig, och mager tall- och granskog. Mjukmarken är på sina ställen tämligen blöt.

Yta 1 i väster ligger i nordöst-sydvästlig riktning på ömse sidor om väg 2045, längs med befintligt bostadsområde, *illustration 6*. Marken är svagt kuperad med varierande skogsvegetation av blandskog och odlad mjukmark.

Yta 2 ligger sydöst om yta 1, öster om väg 2045 och söder om yta 3 och består av ett smalt skogsparti i öster som övergår i sluttande odlingsmark ner mot vägen, *illustration 6*.

Även yta 3 ligger öster om väg 2045 norr om yta 2, och består av mjukmark som sluttar upp mot snårig blandskogsvegetation i väst.

Natur- och kulturmiljö

Landskapet på Vänersnäs präglas av den direkta närheten till Vänern i norr, Dättern i söder samt Hallebergs rasbranter i väster vilket skapat ett särpräglat natur- och kulturlandskap, *illustration 2*.¹

Enligt SGU utgörs den geologiska undergrunden av postglacial sand, medan platåbergen består av alunskiffer och sandsten täckt av diabas.² Nedanför Hallberg finns också klapperstensfält som troligen utgjort råmaterial till de många stenåldersartefakter som hittats runtom på Vänersnäs.³

Närheten till Göta älv, som utgör ett nationellt värdefullt vatten för kulturmiljövård utifrån sin historiska funktion som viktig kommunikationsled, och Västra Tunhem, ett av länets fornlämningsstättaste miljöer, har säkert också påverkat kulturlandskapet på Vänersnäs.⁴

Kulturmiljöregistret visar en bild av ett fornlämningslandskap med lämningar från stenålder, bronsålder och järnålder⁵, samt historiskt värdefulla byggnader och bebyggelsemönster som ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården PK 19 Halleberg.⁶

Fornlämningslandskapet

Inom utredningsområdet fanns före utredningen inga registrerade lämningar, men närområdet domineras särskilt av flera fyndrika stenåldersboplatser. Dessa utgörs bland annat av L1964:7382, L1964:7974 och L1964:8080, som ligger intill varandra på en sträcka om 1-2 km sydväst om utredningsområdet. Drygt 1,5 km sydöst om området ligger en större boplat, L1964:7979 som enligt uppgift genererat 20 000 insamlade föremål.⁷ Väster om utredningsområdet ligger stenåldersboplatserna L1964:7393, L1964:8063 och L1964:7509, som enligt inventeringsdagboken blivit godtyckligt inprickade utifrån Ortsbefolkningens uppgifter om fynd.

Artefakterna från Vänersnäs boplatser utgörs främst av stenföremål som bergartsyxor (exempelvis lihultsyxor gjorda av Halle-Hunnebergsdiabas som då även kan kallas väneryxor), kärnyxor, flintspetsar och rester från redskaps-tillverkning, *illustration 3*. Utifrån fynden brukar

1 Länsstyrelsen 2023

2 Sveriges geologiska undersökning 2023

3 Lennblad & Lindström 2022

4 Jonsson & Richard 2017

5 Kulturmiljöregistret 2023

6 Bergström, Krusell & Ronnevik 2000

7 Nordqvist 2000

Illustration 3. Bild från besök till Vänersborgs museums magasin (Kulturlagret) för att titta på tidigare fyndmaterial från Vänersnäs boplatser. Bilden visar ett antal av de många så kallade väneryxor som hittats på boplatz L1964:7979, sydöst om aktuellt utredningsområde.

de dateras till senmesolitikum. Föremålen från dessa boplatser förvaras i såväl privata samlingar som i Vänersborgs-, Göteborgs stads- och Skaraborgs museisamlingar, samt vid Statens historiska museum.

Öster om undersökningsområdet finns också L1964:7436, bestående av en större hög och en mindre stensättning, samt hållristning 1964:7363 i form av skålgropar. Samtliga vittnar om Vänersnäs långvariga och rika kulturlandskap.

Tidigare undersökningar

Det aktuella utredningsområdet har inte varit föremål för några arkeologiska undersökningar.

Under 2021 utförde Förvaltningen för kulturutveckling en arkeologisk schaktningsövervakning inför en planerad VA-ledning inom boplatzen L1964:7921, drygt 2 km sydväst om aktuellt utredningsområde. Inget av arkeologiskt intresse utöver ett flintavslag hittades på platsen.⁸ Detta trots att Cedergren beskriver hur ”slipade grönstensyxor, skafthålsyxor, dolkar och spjutspetsar av flinta” har hittats ”omkring 200 meter öster om Munkestens gård”.⁹

Under 2022 genomförde Lödöse museum/Förvaltningen för kulturutveckling en arkeologisk utredning vid Margreteberg 1:8 m fl.¹⁰ Utredningen resulterade i lämningen L2022:7196, ett boplatsoområde med fyra stolphål, samt L2022:7201, en boplatz övrig med en härd.

Älvsborgs läns museum utförde 1969 en kulturhistorisk byggnadsinventering, vilken reviderades 1999. Den syftade till att översiktligt inventera, utvärdera och beskriva kulturhistoriska värden i form av byggnader och bebyggelsemiljöer, bland annat inom nu aktuellt område.¹¹

Metod

Utredningen inleddes med en enklare kartstudie utifrån digitalt tillgängligt material. Fältarbetet utfördes under augusti och september 2023, och vädret var under fältperioden relativt varmt med inslag av regn. Detta gjorde området, särskilt åkermarken, bitvis väldigt blöt.

Arbetet i fält inleddes med en dags inventering av hela utredningsområdet. Vid detta tillfälle markerades områden av intresse för kommande schaktning, och lämningar synliga ovan mark mättes in, fotodokumenterades och beskrevs. Resultatet jämfördes med materialet som framkom vid den kompletterande kart- och arkivstudien.

Sökschakt togs därefter upp med en mindre grävmaskin inom områden som utifrån topografi bedömdes kunna hysa förhistoriska lämningar, *bilaga 1*. Schakten grävdes i stick om cirka 0,1 meter och genomsöktes för hand. Djupen på schakten varierade. De grävdes i allmänhet ner till där matjorden bestående av humös lera övergick i mer kompakt, siltig lera, eller i enstaka fall där vi stötte på underliggande berggrund. Schakt och framkomna anläggningar mättes in med RTK-GPS, beskrevs och fotograferades. Fältarbetet fotodokumenterades också löpande, *illustration 4*.

Fynd bedömdes i fält och lämnades i regel kvar i respektive grävenhet. På grund av besiktningsförhållanden i fält plockades dock ett antal föremål in för vidare bedömning.

⁸ Hellgren 2022

⁹ Cedergren 1932

¹⁰ Lennblad & Lindström 2022

¹¹ Bergström, Krusell & Ronnevik 2000

Illustration 4. Arbetsbild från fältarbetet, schaktning inom yta 1. Linda mäter in schakt 19. Foto mot nordväst.

Fältarbetet utfördes av Stig Swedberg, Linda Jungbeck och Olof Håkansson. Kart- och arkivstudier har genomförts med fokus på framförallt backstugor, torp och gården Ekekullen. Dessa

har utförts av Oscar Jacobsson, Anton Larsson och Linda Jungbeck.

Rapporten finns tillgänglig på Kulturlandskapets hemsida samt i Kulturmiljöregistret.

Illustration 5. Bilden visar husgrunden L2023:4762. Närmast kameran en av kortsidorna. Till höger en långsida utan öppning med de släta stenarna in mot husgrunden. Långsidan ingår även i hägnadssystemet L2023:4749

Del 2 Utredningsresultat

Inventering

Vid inventering påträffades fem lämningar, *bilaga 2* och *illustration 6*. Dessa utgörs av ett hägnadssystem och en hägnad, båda i form av stengärdesgårdar (L2023:4749 respektive L2023:4762), två historiska husgrunder (L2023:4754 respektive L2023:4765) och en lägenhetsbebyggelse (L2023:4760).

Samtliga har nyregistrerats som övrig kulturhistorisk lämning och samtliga finns inom yta 1.

Vid inventeringen noterades fyra lämningar inom ett skogsparti i den södra delen av yta 1, även kallat Björkelund.

Den historiska husgrunden L2023:4762 iden-

tifierades vid övergången mellan åkermark och skog i sydöst. Husgrunden är 3 x 2 meter stor och består av ett tiotal större stenar. Den sydöstra långsidans sex stenar ingår som del av hägnadssystemet L2023:4749, och samtliga står med en slät sida in mot husgrunden, *illustration 5*.

Hägnadssystemet L2023:4749 löper vidare åt sydväst med en total längd av cirka 120 meter. Systemet består av två stengärdesgårdar vilka är 17 respektive 85 meter långa. Avdelningen mellan hägnaderna utgörs av en väg. I anslutning till denna finns stendumpar som indikerar att hägnaderna ursprungligen varit sammanhängande, eller med en mindre öppning. Hägnaderna är upp till 1 meter höga och upp till 2,5 meter breda, *illustration 7*.

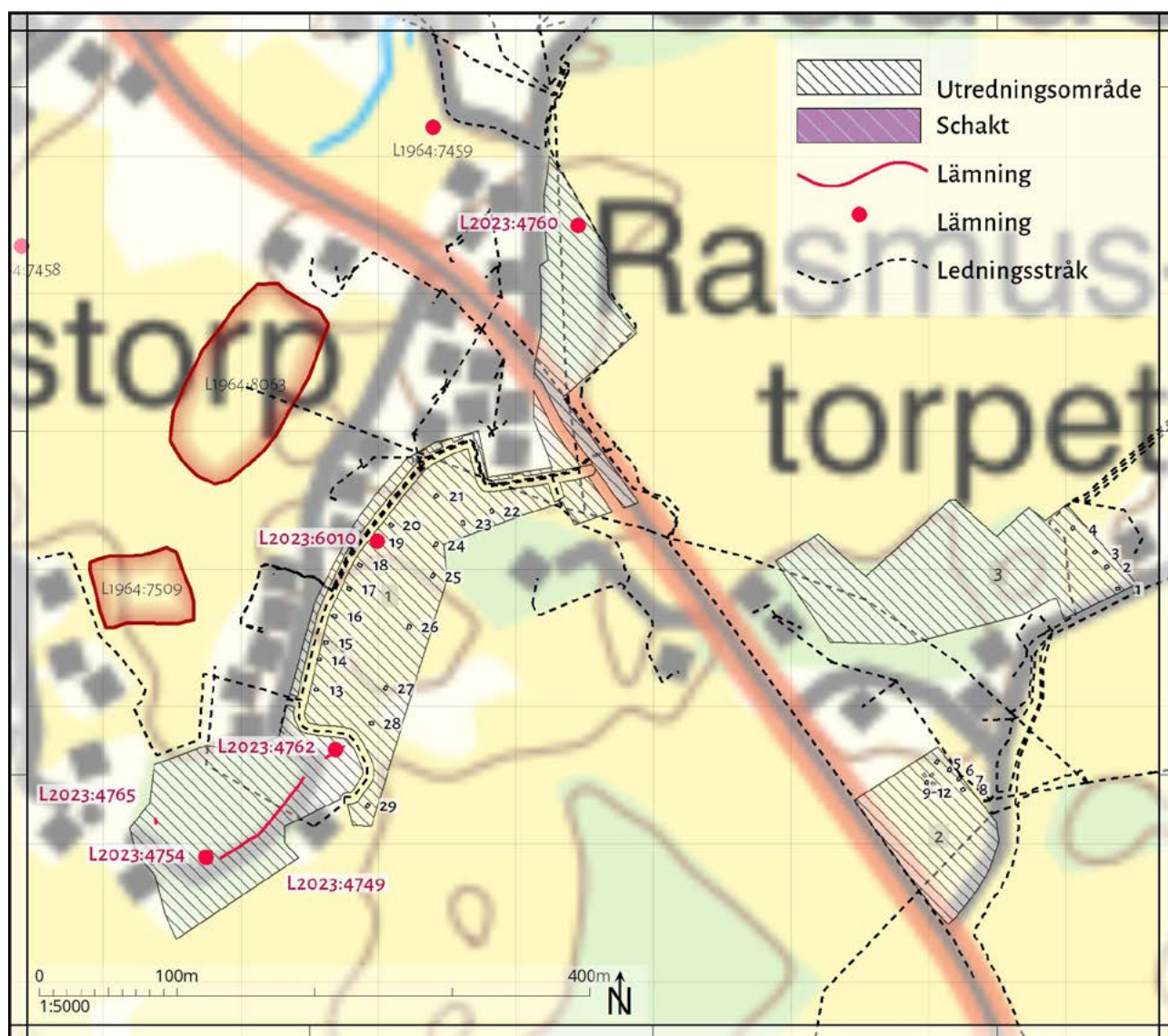

Illustration 6. Resultatkarta som visar lämningar och grävenheter. Även befintliga ledningar har markerats, då dessa till viss del påverkade möjligheterna att schakta. Bakgrundskarta: Terrängkartan © Lantmäteriet.

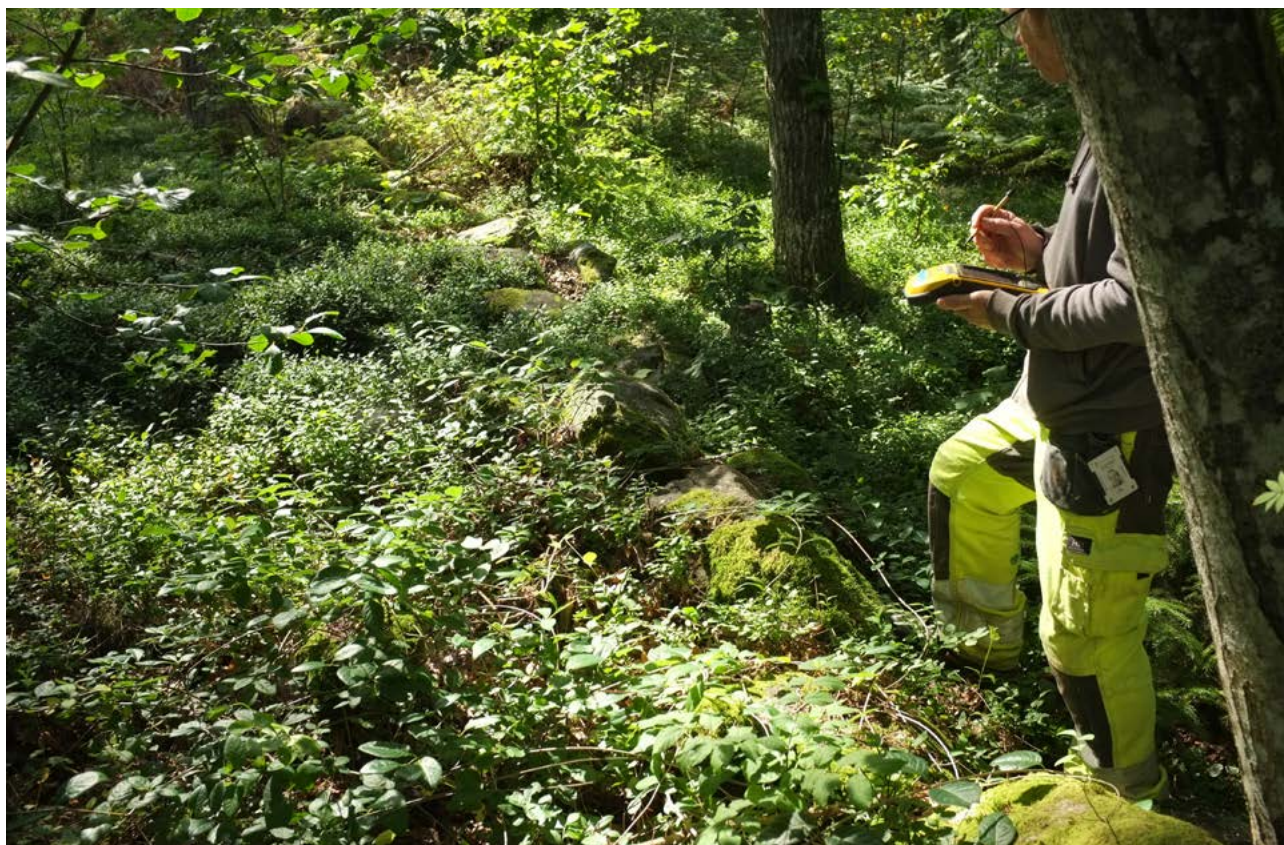

Illustration 7. Stig mäter in hägnadssystem L2023:4749. Foto mot väster.

I slutet av hägnadssystemet identifierades den historiska husgrunden L2023:4754, vilken är cirka 2 x 3 meter stor, och består av ett tiotal stenar, 0,3-0,6 meter stora med en sluttande berghäll som kan ha ingått i fundamentet. Husgrunden har en något oklar form, en sten ligger centralt i lämningen och har troligen tidigare ingått i konstruktionen, *illustration 8*.

Hägnad L2023:4765 är en 6 meter lång svagt svängd stenrad bestående av sju stenar. Hägnaden är upp till 0,5 meter hög och upp till 0,4 meter bred. Hägnaden stämmer relativt väl med området för en backstuga inom västra delen av Fiskartorpets ägor, *illustration 10*.¹²

I områdets nordöstra del registrerades en lägenhetsbebyggelse, L2023:4760, i kanten på ett mindre skogsparti. Husgrunden är 7 x 4 meter stor och drygt 0,3 meter hög. Grundstenarna är mest synliga på den västra och södra sidan, där minst en av stenarna visar spår av bearbetning. I husgrundens norra hörn tyder murstenstegel på ett spismursröse trots att ingen tydlig upphöjning syns i dag, *illustration 9*. Husgrunden över-

ensstämmer väl med en markerad backstuga på häradsekonomiska kartan från sent 1800-tal, belägen på Hertvikstorps ägor. På karta upprättad över Fiskararetorps ägor är dock detta område angivet som skog/utmark mellan fastigheten och Hertvikstorp samt Anundstorp.¹³

Arkiv- och kartstudier

Vid inledande kart- och arkivstudier indikerade den häradsekonomiska kartan att ett antal historiska byggnader i form av torp, backstugor och ekonomibyggnader funnits inom eller nära utredningsområdet, *illustration 10*. Vid inventeringen hittades rester från enstaka husgrunder inom yta 1 och en del tegelrester inom yta 3. Utifrån studier av arkivmaterialet diskuteras nedan vilka torp det kan röra sig om.

Hertvikstorp

Under fältarbetet identifierades en husgrund i den nordöstra delen av yta 1, vilken har registrerats som lägenhetsbebyggelse L2023:4760. Den verkar befinna sig i skärningen mellan Anunds-

¹² Lantmäteriet 2023a

¹³ Lantmäteriet 2023b samt 2023c

Illustration 8. Husgrunden L2023:4754 som eventuellt kan ha varit ett mindre fähus. Foto mot nordväst

Illustration 9. Backstugan L2023:4760 med en huggen sten i grunden. Foto mot nordost.

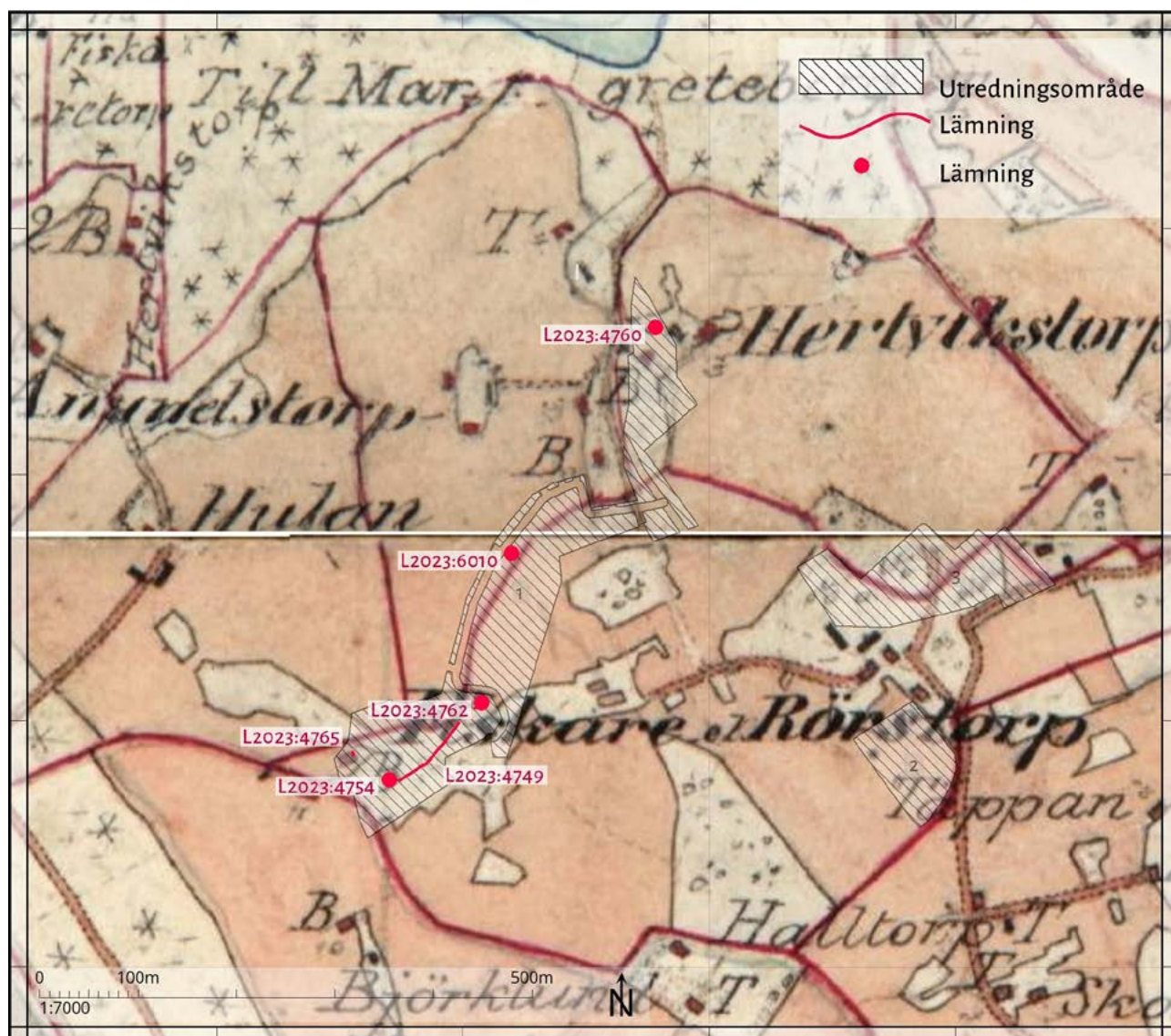

Illustration 10. Den rektifierade häradsekonomiska kartan från sent 1800-tal som visar fastigheterna Anundstorp, Hertvikstorp och Fiskartorp med samtida bebyggelse. L2023:4760 och L2023:4765 är båda belägna nära backstugor markerade på bakgrundskartan. © Lantmäteriet.

torp (1/1 frälsehemman med äldsta belägg från år 1663) och Hertvikstorp (1/1 skattehemman med äldsta belägg från år 1637).¹⁴ Att utreda när husgrunden kommit till har dessvärre visat sig tämligen svårt. Lokalt historiskt kartmaterial från Vänersnäs socken finns endast i begränsad omfattning. En av få kartor som finns, en arealavmätning från 1769, visar bara att området vid denna tidpunkt bestod av en samfällid utmark.¹⁵

Vidare finns inte heller någon genomförd torpinventering i området, vilket bekräftades vid kontakt med Vänersnäs hembygds- och forn-

minnesförening.¹⁶ Inte heller i Vänersnäs kyrkoarkiv framkom något entydigt besked från husförhörlängder och församlingslängder, eftersom både Anundstorp och Hertvikstorp haft mer än en obesutten bebyggelse vardera inom sina ägor under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Ingen av dessa nämns vid namn.¹⁷

Den häradsekonomiska kartan visar dock en backstuga som stämmer väl överens med vår registrerade lägenhetsbebyggelse.¹⁸ Även på den ekonomiska kartan från 1964 ligger backstugan på Hertvikstorps ägor, illustration 11.

¹⁶ Vänersborgs hembygds- och fornminnesförening 2023

¹⁷ Vänersnäs kyrkoarkiv 2023a

¹⁸ Lantmäteriet 2023a

¹⁴ Lundahl 1965

¹⁵ Lantmäteriet 2023c

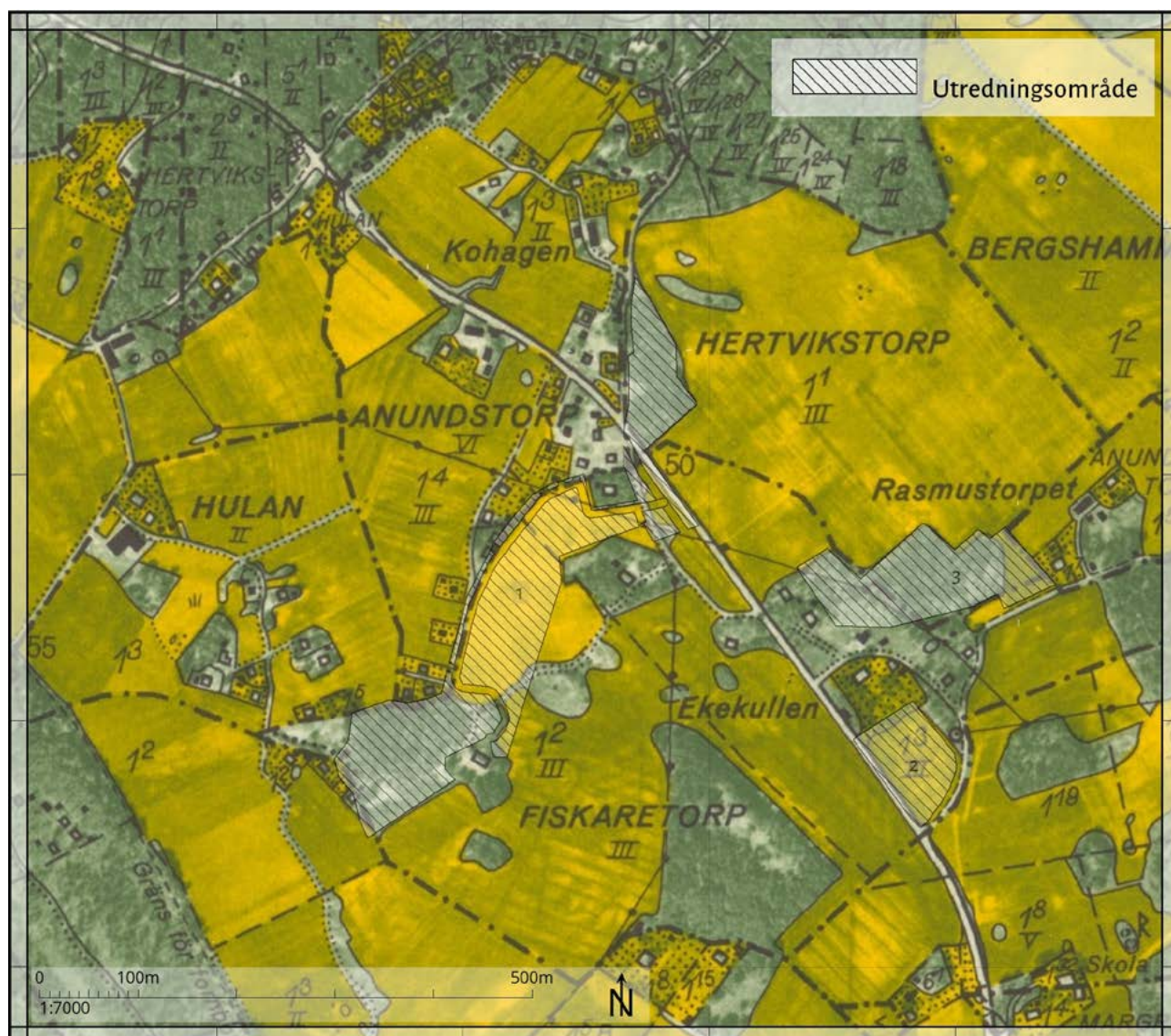

Illustration 11. Den rektifierade ekonomiska kartan från 1964 som tydligt visar fastighetsgränser för Fiskaretorp, Anundstorp och Hertvikstorp. Även Ekekullen finns markerad, då som gårdsnamn till Fiskaretorp 1:3. © Lantmäteriet.

Ekekullen

Den rektifierade häradsekonomen har vissa projektfel, men enligt den rektifiering vi utgått från ligger bebyggelsen på Ekekullen utanför aktuellt utredningsområde. Inom utredningsområdet, intill den södra gränsen av yta 3, hittades rester av taktegel. På den ekonomiska kartan från 1964, illustration 11, finns två byggnader som inte kan ses på dagens topografiska karta, illustration 5. Enligt information från nuvarande ägare till Ekekullen gård ska åtminstone det ena varit en ladugård som rivits.¹⁹

Enligt de husförhörlängder och församlingsböcker som finns bevarade från Vänersnäs socken (1827-1952) finns inte Ekekullen registre-

¹⁹ Ekekullen 2023

rat som separat enhet före 1911-1930, och då som torp under hemmanet Fiskaretorp el Rörstorp.²⁰ Namnet Ekekullen framkommer dock genom exempelvis födelse- och dödsattester i kyrkoarkivet redan från 1898 i samband med Fiskaretorp. På karta från laga skifte har fastigheten Fiskaretorp skiftas i två delar, varav den ena omfattar Ekekullen. På kartan finns bebyggelse såväl på Ekekullen som Fiskaretorps ursprungliga gårdsplats.²¹

Utifrån den byggnadsinventering som Älvsborgs läns museum genomförde 1969 anger uppgiftslämnaren att gården Ekekullen uppförts på

²⁰ Vänersnäs kyrkoarkiv 2023a, 2023b

²¹ Lantmäteriet 2023d

Illustration 12. Lagerföljd och djup på schakten varierade endast lite. Fotot visar profilen i schakt 6 inom yta 2. Foto mot nordväst.

1870-talet på fastigheten Fiskaretorp 1:3.²²

Kompletterande material från både Ceder-gren²³ och Johansson²⁴ diskuterar hur torp och gårdar under storgårdarna, särskilt om de fanns på utmark, ibland kunde byta namn beroende på skatt, omfördelning, ägarbyte eller liknande.

För att sammanfatta avsnittet om Ekekullen kan sägas att kart- och arkivmaterialet visar att Ekekullen gård byggdes senast cirka 1870 på Fiskaretorps ägor. Vid laga skifte syns bostadshus både vid Fiskaretorps ursprungliga gårdsläge och på Ekekullen. Mot bakgrund av övriga arkivuppgifter är det möjligt att skiftet inte genomfördes. På häradsekonomiska kartan från slutet av 1800-talet är all bebyggelse, även ekonomi-byggnader, samlade vid Ekekullen, *illustration 10*. Det är tänkbart att takteglet som iaktogs inom yta 3 kan härröra från en rivning av Ekekullens ekonomibyggnader.

Fiskaretorp

Det tidigaste belägget för Fiskaretorp är 1636 (1/4 frälsehemman)²⁵ och på för arealavmätning från 1769 är bebyggelsecentrum beläget i centrum av fastigheten.²⁶ Någon gång under perioden 1769 till sent 1874-tal, när laga skiftes kartan skapas, ändras namnet till *Fiskaretorp* el *Rörstorp*. På denna karta finns byggnader vid Fiskaretorps gamla bebyggelsecentrum men också några hus på Ekekullen (samtliga utanför det aktuella utredningsområdet).²⁷ På häradsekonomiska kartan från 1800-talet finns inga byggnader kvar vid Fiskaretorps ursprungliga gårdsplats, *illustration 10*. Vid Ekekullen finns såväl bostadshus som ekonomibyggnader vid denna tidpunkt. Den ekonomiska kartan 1964 visar Ekekullen som egen fastighet med beteckningen Fiskaretorp 1:3, *illustration 11*.

22 Vänersborgs museum 1969

23 Cedergrén 1932

24 Johansson 1959

25 Lundahl 1965

26 Lantmäteriet 2023c

27 Lantmäteriet 2023d

Illustration 13. Bild tagen i schakt 22 inom yta 1, och visar en för området avvikande lagerföljd. Mellan ploglagret och undergrunden finns här ett försumpat lager med mer humöst material. Schaktet togs upp i ett vattensjukt område. Foto mot sydväst.

Schakt

Inom utredningsområdet togs totalt 29 sökschakt upp, *bilaga 1*. Samtliga schakt var cirka 3 meter långa och 2 meter breda. Schakten togs upp med dubbel skopbredd och enkel skoparmslängd. Lagerföljden i de flesta schakten inom utredningsområdet omfattade humös lera ner till cirka 0,25-0,35 meter djup följt av ett beige siltigt lerlager därunder, *illustration 12*.

Nästintill alla schakt hade enstaka bitar av porslin, tegel, glas eller plast i ploglagret, även röd och svart skiffer var ett återkommande inslag.

Yta 1

Inom yta 1 togs 17 schakt upp, schakt 13-29, samtliga i områdets sydvästra del, då de mest topografiskt intressanta delarna av ytan var belägna här. Ploglagret av humös lerjord dominerade schakten ner till 0,25-0,35 meter djup, följt av en undergrund av siltig lera. Avvikande var schakt 14 där berghäll kom i dagen efter 0,15 meter, och schakt 22 som bestod av ett äldre försumpat marklager med humöst material, *illustration 13*.

Därmed togs inga fler schakt upp i detta parti eftersom delytan var mycket blöt, nästintill vattensjuk.

I schakt 19 hittades eventuellt slagen skiffer och eventuellt slagen bergart i ploglagret. Dessa föremål plockades in för att tvättas av och undersökas närmare.

I schakt 24 framkom en mörkfärgning när vi kom ner till undergrunden, i schaktets sydöstra hörn. Vidare undersökning visade dock att gropen hade identisk fyllning med ploglagret och bedömdes därmed som mer recent, utan vidare antikvariskt intresse.

Yta 2

Inom yta 2 togs åtta schakt upp, schakt 5-12, samtliga i odlad åkermark inom områdets norra del. I schakt 10 framkom ett avslag av flinta som lämnades kvar i schaktet. I schakt 11 framkom två mindre mörkfärgningar direkt under ploglagret, på 0,25 meter djup. De undersöktes och bedöms ha uppstått i mer recent tid, *illustration 14*. Inga fynd av antikvariskt intresse framkom.

Illustration 14. Översikt över de mörkfärgningar i schakt 11 som senare avskrevs då fyllningen var identisk med ploglagret. Foto mot nordväst.

Illustration 15. Bilden visar två troliga förarbeten till väneryxor från L2023:6010. Fotograf: Paula Molander.

Även här hittades enstaka bitar av plast, tegel eller glas i ploglagret.

Yta 3

Inom yta 3 togs fyra schakt upp i odlad åkermark, schakt 1-4. Även här dominerar schakten av humös silt ner till 0,25-0,35 meter djup. En-

staka bitar av porslin och tegel låg i ploglagret, men inga fynd av antikvariskt intresse framkom.

Anläggningar

Inga anläggningar har identifierats under denna utredning.

Fynd

Endast ett fåtal fynd framkom vid schaktningen. I schakt 10 framkom ett avslag av flinta. Ett mindre antal bitar av bergart och skiffer togs in för närmare analys, dessa har därefter kasserats då de inte bedömdes som bearbetade. I schakt 19 framkom två föremål av diabas, bestående av troliga förarbeten till väneryxor, *illustration 15*. Fyndplatsen har registrerats som L2023:6010. Recent fynd i form av porslin, glas, tegel och plast framkom i ploglagret i de flesta schakt. Inga fynd har tillvaratagits.

Analysresultat

Inga prover togs inom ramarna för denna arkeologiska utredning.

Del 3 Tolkning och antikvarisk bedömning

Tolkning

Då endast ett fåtal fynd framkom från stenålder, och inga från metalltid, berör tolkningen främst den historiska bebyggelsemiljön.

Historisk tid

Vid inventering av utredningsområdet hittades en husgrund inom yta 1 vilken utifrån kart- och arkivmaterialet identifierats som en backstuga (L2023:4760). Backstugan ligger i dag inom Hertvikstorps fastighet,²⁸ även om det inte går att utesluta att torpet uppkommit på Anundstorps ägor. De obesuttnas bebyggelse är ofta placerad på utmark i utkanten av ägor.

Hägnaderna som registrerats ligger placerade i landskapet som markörer för övergång mellan olika markslag, vilket tydligt visar det brukade 1800-tals landskapet.

Den häradsekomiska kartan har vissa projektionsfel. Enligt den rektifiering vi utgått från ligger bebyggelsen på både Ekekullen och Fiskaretorp utanför aktuellt utredningsområde, men tillräckligt nära för att vara relevant för förståelse av omgivningens kulturhistoria. De rester av taktegel som hittades inom yta 3 kan exempelvis förklaras som troliga rester från en ladugård som tidigare stått på Ekekullens gård.

Stenålder

Ett mindre antal eventuellt bearbetade bitar av bergart och skiffer togs in för närmare bedömning. Ett besök till Kulturlagret, Vänersborgs museum, för jämförelse med tidigare inplockat fyndmaterial från intilliggande boplatser (främst fynd från L1964:7979) gjordes. Vid vidare besiktning avskrevs skiffret som naturligt. De två föremålen av bergart kan dock anses vara förarbeten till väneryxor, vilka normalt dateras till senmesolitikum. Särskilt med tanke på att fynden gjordes i samband med den sandlins som framkom i schakt 19, ett sådant markunderlag kan vara något som dragit till sig människor i en förhistorisk kontext.

²⁸ Vänersborgs regionarkiv 1976

Vid schaktning framkom alltså enbart två fynd av bergart. Detta trots att det finns flera fyndrika boplatser från stenåldern i närområdet på Vänersnäs. Flera anledningar kan ligga bakom utredningens nästan totala avsaknad av fynd.

Exempelvis genomfördes under första halvan av 1900-talet fornlämningsinventeringar av bland andra Cedergren, Alin, Sarauw och Johansson, där staten erbjöd ersättning för fynd av hela föremål som lämnades in. Många registrerade fynd enligt inventeringsloggarna i kulturmiljöregistret är lösfynd från lokalbefolkningen.

Cedergren beskriver å andra sidan i sin redogörelse om Vänersborgstraktens förhistoria att det finns ett visst ointresse hos allmänheten när det kommer till fornsaker, därmed kan eventuella föremål som hittats ha slängts bort allteftersom området nyttjades.²⁹ Samtidigt säger Johansson, som också anser att fler föremål rimligtvis borde dyka upp i området, att det lika gärna kan vara så att det inte finns några fler föremål utanför i dagsläget kända boplatser.³⁰

I övrigt visade schaktningen i utredningsområdet på en nästintill enhetlig jordmån, bortsett från sandlinsen i schakt 19. Områdena med siltig lera bör ha varit av begränsat intresse för stenåldersmänniskorna. Metalltida aktiviteter avsåt ofta färre fynd, och eventuella anläggningar kan ha plöjts bort.

Antikvarisk bedömning

Hägnadssystemet L2023:4749, hägnaden L2023:4765, de två historiska husgrunderna L2023:4754 och L2023:4762 och lägenhetsbebyggelsen L2023:4760 bedöms samtliga som övrig kulturhistorisk lämning. Fynden i schakt 19 registreras som fyndplats L2023:6010 vilken även den bedöms som övrig kulturhistorisk lämning.

Värdering av måluppfyllelsen

Antalet budgeterade fältdagar överskreds. Detta beroende på att marktillträdet inte var klart vid fältarbetets början, trots uppgift om motsatsen.

Enligt undersökningsplanen skulle metalldektekring genomföras inom områden av intres-

²⁹ Cedergren 1932

³⁰ Johansson 1959

se, men på grund av områdets aktiva användning med synligt modernt och omrört material beslutades att metaldetektering för denna undersökning inte skulle kunna bidra till vidare kunskap om områdets kulturhistoriska miljö. I övrigt genomfördes utredningen utan avvikelser i förhållande till undersökningsplanen.

Utöver detta kan sägas att fastighetsbildningssituationen på Vänersnäs, åtminstone inom aktuellt område, ger en tämligen komplicerad bild. En större insats med fokus på vidare arkivstudier hade behövts för att kunna förtydliga områdets fastighetsbildning och brukningshistorik.

Förslag på ytterligare åtgärder

Kulturlandskapet påträffade inget av antikvariskt intresse inom yta 2 och 3. Om möjligt bör dock utformning av nyttillkommen byggnation vid Ekekullen utformas så den inte dominerar över den befintliga äldre bebyggelsen.

Kulturlandskapet anser att de övriga kulturhistoriska lämningarna i form av en hägnad och ett hägnadssystem, två historiska husgrunder och en lägenhetsbebyggelse i första hand bör tillåtas kvarligga i det fall exploateringsplanerna kvarstår. Om detta inte är möjligt anses redan utförd dokumentation tillräcklig.

Gällande fynd av de två förarbetena till bergartsyxor från schakt 19, L2023:6010, är dessa registrerad som fyndplats i Kulturmiljöregistret, och bedömd som övrig kulturhistorisk lämning. Då inga andra fynd eller iakttagelser gjordes föreslås inga vidare åtgärder.

Lagstiftning

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens (MB) generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till länsstyrelsen.

För fornlämningar gäller att de förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken (eller sjöbotten) som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Fornlämningsområdets storlek avgörs av länsstyrelsen från fall till fall.

KML syftar till att skydda och vårda kulturmiljöer. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön (KML kap 1).

Inom begreppet miljö i MB ryms även kulturmiljö. MB's hänsynsregler ställer krav på att undvika skador på områden och miljöer som innehåller kulturvärden (MB kap 1). Även övriga kulturhistoriska lämningar omfattas av det generella skydd för kulturmiljön som ges i MB. MB ger också möjlighet att ställa krav på att en verksamhetsutövare ska utföra kompensationsåtgärder för eventuell skada som uppstår (MB kap 2). En arkeologisk undersökning enligt KML är inte att betrakta som en kompensationsåtgärd i lagens mening.

Stengärdesgårdar i anslutning till jordbruksmark åtnjuter biotopskydd enligt Miljöbalken 7 kap. 11 §. Detta innebär att de inte får täckas över eller tas bort. Ansökan om dispens från biotopskyddet skickas till länsstyrelsen.

Källor

Litteratur

Bergström, Lars; Krusell, Hanna; Ronnevik, Mats	2000	Kulturhistorisk byggnadsinventering nr 46. Älvsborgs läns museum.
Cedergren, K. G.	1932	Bidrag till Vänersborgstraktens förhistoria.
Hellgren, Mats	2021	Schaktningsövervakning vid Munkesten i Vänersnäs. Kulturmiljö, Förvaltningen för kulturutveckling, KU. Arkeologisk rapport 2021:28.
Johansson, Erik L.	1959	Vänersnäs förr och nu.
Jonsson, Marie; Richard, Malin	2017	Åtgärdsområde Göta älv. Riksantikvarieämbetets kulturmiljöanslag 7:2 och Havs- och Vattenmyndigheten anslag 1:12.
Lennblad, Astrid; Lindström, Jens	2022	Vänersnäs, Arkeologisk utredning. Lödöse museum / Förvaltningen för kulturutveckling, KU. Arkeologisk rapport 2022:25.
Lundahl, Ivar	1965	Sveriges ortnamn: Ortnamnen i Skaraborgs län. D. 16 Åse Härad: territoriella namn.
Nordqvist, Bengt	2000	Centralplatsen för tillverkning av lihultyxor i Vänerregionen. UV-väst rapport 2000:29.

Digitala källor

Kulturmiljöregistret	2023-08-30	Fornsök, https://app.raa.se/open/fornsok/
Länsstyrelsen	2023-08-30	Informationskartan Västra Götaland, https://ext-geoportal.lansstyrelsen.se/standard/?appid=023f6dde755f41c5a719b111ddfb80ed
Sveriges geologiska undersökning	2023-08-30	https://apps.sgu.se/kartvisare/kartvisare-jordarter-25-100.html
Vänersnäs kyrkoarkiv a	2023-08-29	Församlingsbok 1895-1910. Alla:1. 1911-1930. Alla: 2.
Vänersnäs kyrkoarkiv b	2023-08-29	Husförhörlängder 1878-1896. A1:5.
Vänersnäs kyrkoarkiv c	2023-08-29	Födelsebok 1895-1935, C:5.

Muntliga källor

Ekekullen	2023-09-21	Samtal med ägare.
Vänersborgs Hembygds- och fornminnesförening	2023-08-23	Telefonsamtal med föreningens ordförande.

Kartor och arkiv

Lantmäteriet	2023a	Häradsekonomska kartan, J112-42-8, Hunneberg, 42-8
Lantmäteriet	2023b	Häradsekonomska kartan, J112-42-3, Frugården, 42-3
Lantmäteriet	2023c	Arealavmätning och rågångskarta, Skaraborg, 1769, Fiskaretorp Akt P251-11:1 samt Älvsborgs län akt 15-vät-22.
Lantmäteriet	2023d	Laga skifte, Älvsborgs län, 1875. Fiskaretorp 1:1. Akt 15-vät-49
Vänersborgs museum	1969	Registerkort. Byggnadsinventering Vänersnäs socken. Älvsborgs läns museum/regionarkivet.
Vänersborgs regionarkiv	1976	Bygglovsansökan Grytet med Udden, fastigheter Vänersnäs socken.

Bilagor

1. Grävenheter
2. Lämningar

Bilaga 1 – Grävenheter

Schakt Nr	Längd m	Bredd m	Djup m	Område	Marks lag	Jordart	Beskrivning	Fynd	Kommentar
1	3	2	0,4	3	Vall	Siltig lera	0-0,35 humös silt, därunder siltig lera.	-	
2	3	2	0,4	3	Vall	Siltig lera	0,0-0,35 humös silt, därunder siltig lera.	-	
3	3	2	0,3	3	Vall	Siltig lera	0-0,30 humös silt, därunder siltig lera.	-	
4	3	2	0,5	3	Vall	Lera	0,0-0,40 humös lera, 0,40-0,50 lera med stenar.	-	
5	3	2	0,4	2	Vall	Siltig lera	0-0,3 humös lera, 0,3-0,4 kompakt beige siltig lera med stänk av kol och orangeröd stråk.	-	
6	3	2	0,4	2	Vall	Siltig lera	0-0,3 humös lera, 0,3-0,4 siltig lera.	-	
7	3	2	0,3	2	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, 0,25-0,3 siltig lera.	-	
8	3	2	0,3	2	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, 0,25-0,3 siltig lera.	-	
9	3	2	0,3	2	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, 0,25-0,3 siltig lera.	-	
10	3	2	0,3	2	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, 0,25-0,3 siltig lera.	Ja	Ett avslag av flinta.
11	3	2	0,3	2	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, 0,25-0,3 siltig lera. Två gropar med stenar och mörkare humös fyllning i övergång till siltig lera.	-	Anl troligen recenta p g a fyllning.
12	3	2	0,25	2	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, därunder siltig lera.	-	
13	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, 0,25-0,3 siltig lera.	-	
14	3	2	0,1	1	Vall	Siltig lera	0-0,15 humös lera, siltig lera i botten.	-	
15	3	2	0,2	1	Vall	Lera	0-0,2 humös lera, därunder lera.	-	
16	3	2	0,35	1	Vall	Siltig lera	0-0,3 humös lera, därunder siltig lera.	-	
17	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, därunder siltig lera.	-	
18	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, därunder siltig lera.	-	
19	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, vid 0,25 en tunn sandlins/ficka, därunder siltig lera.	Ja	Två förarbeten till bergartsyxa. Fyndplats L2023:6010.
20	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, därunder siltig lera.	-	
21	3	2	0,4	1	Vall	Siltig lera	0-0,40 humös lera, därunder siltig lera.	-	

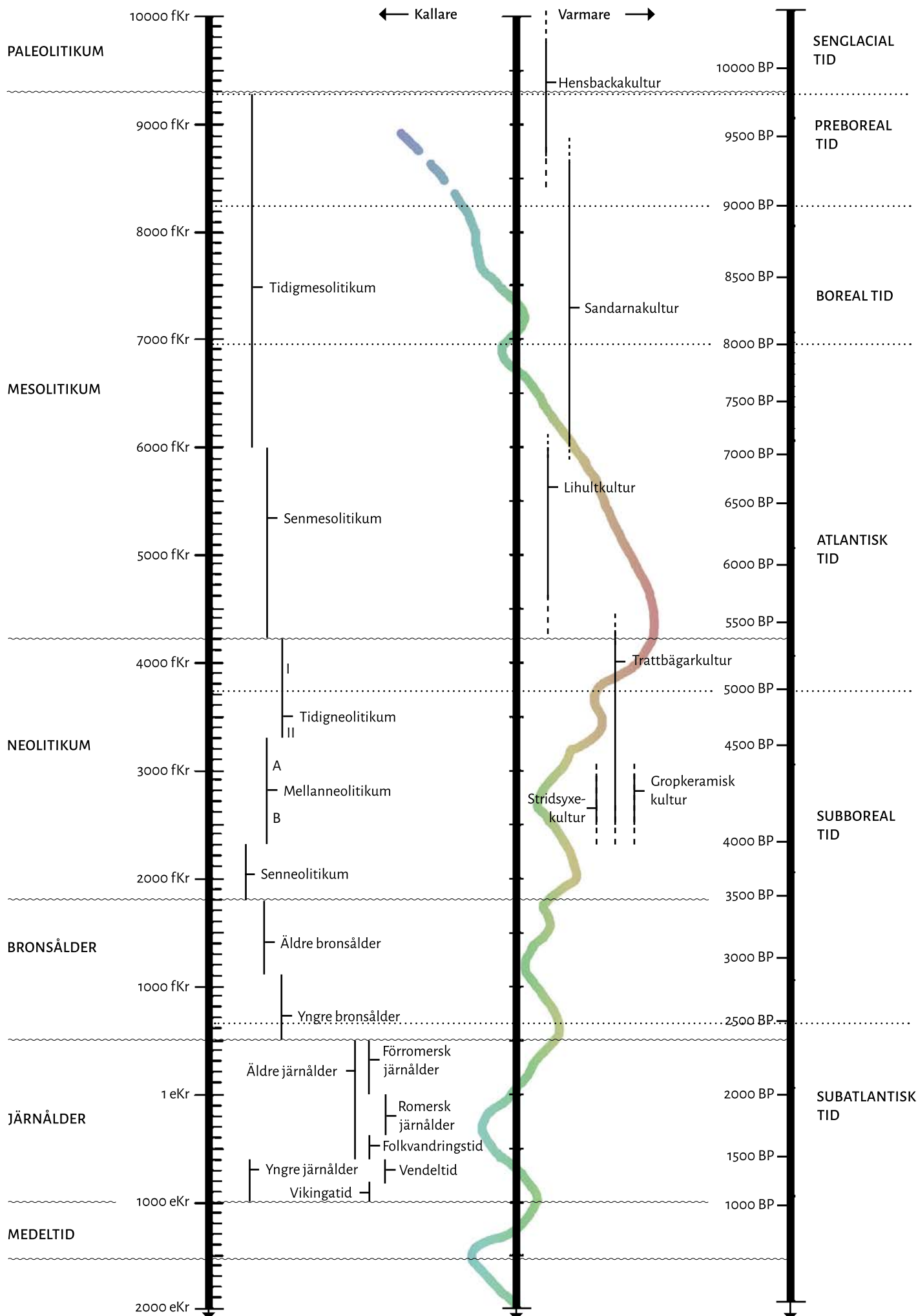
Schakt Nr	Längd m	Bredd m	Djup m	Område	Markslag	Jordart	Beskrivning	Fynd	Kommentar
22	3	2	0,45	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, 0,25-0,35 mörkare med mer inslag av humöst material, därunder siltig lera.	-	Troligen försumpat äldre marklager.
23	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera därunder siltig lera. I SO hörn en grop ca 0,6 m i diam, fyllning identisk med ploglager.	-	Troligen recent p g a fyllning.
24	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, därunder siltig lera.	-	
25	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, därunder siltig lera.	-	
26	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, därunder siltig lera.	-	
27	3	2	0,3	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, därunder siltig lera.	-	
28	3	2	0,25	1	Vall	Siltig lera	0-0,25 humös lera, därunder siltig lera.	-	
29	3	2	0,2	1	Vall	Siltig lera	0-0,15 humös lera, därunder siltig lera.	-	

Bilaga 2 – Lämningar

KUL nr	Lämnings nr	Lämningstyp	Beskrivning	Bedömning
1 och 2	L2023:4749	Hägnadssystem	124m lång (NO-SV) bestående av två delar. I NO är: 1) stengärdesgård, 17 m lång, 1 m bred och 0,7 m hög. Stenar 0,5-1 m stora, i 1-2 lager, endast en sten i bredd. Ansluter till KUL nummer 5 i norr. I SV änden en stendump med sten från både hägnad och annan sten. Avslutas vid väg. SV om denna väg är 2) stengärdesgård, 85 m lång (NO-SV), 2,5 m bred och 1 m hög. Stenar 0,5-1,3 m stora, i 1-2 lager, ställvis 5 lager. I bredd oftast 2-3 stenar. En öppning ca 20 m från NO, för nedgrävd ledning. Avslutas i bägge ändar med stensamling.	Övrig kulturhistorisk lämning
3	L2023:4754	Husgrund	Cirka 3 x 2 m stor (N-S), 0,3 m hög. I N och V består grunden av ett tiotal stenar, 0,3-0,6 m stora. I S finns inga grundstenar men en sluttande berghäll som kan ha ingått i fundamentet. En sten centralt i lämningen, troligen flyttad, som bör ha ingått i konstruktionen. Något oklar form, synlig triangulär form, kan vara skadad och isåfall ursprungligen mer rektangulär. Litet fähus?	Övrig kulturhistorisk lämning
4	L2023:4760	Lägenhetsbebyggelse	Husgrund efter backstuga, 7 x 4 m stor (NO-SV), 0,3 m hög. Grundstenar synliga på V och S sidan, minst en av dessa har spår efter bearbetning. Spisröse i N hörnet av grunden, ingen tydlig upphöjning men murstenstegel tyder på spisröse. I samma del av grunden fynd av metallbeslag, glas och porslin. Grunden delvis anlagd på berg.	Övrig kulturhistorisk lämning
5	L2023:4762	Husgrund	3 x 2 m stor (NO-SV), 0,4-0,7 m hög. SO långsidan är en del av L2023:4749, och består av sex stenar 0,7 x 0,4 x 0,4 m stora, med en slät sida vänd inåt lämningen. Kortsidorna består av 0,5 x 0,4 x 0,4 m stora stenar. NV långsidan består endast av en sten av samma storlek.	Övrig kulturhistorisk lämning
6	L2023:4765	Hägnad	Stensträng, 6 m lång (NV-SO) svagt svängd stenrad bestående av 7 stenar, 0,4 m breda och 0,3-0,5 m höga, i ett lager.	Övrig kulturhistorisk lämning
7	L2023:6010	Fyndplats	Två ämnen/förarbeten till Väneryxor funna i ett tunt sandigt lager. Inga övriga fynd eller iakttagelser av anläggningar gjordes i schaktet.	Övrig kulturhistorisk lämning

Dagens temperatur

← Kallare Varmare →

Margreteberg 1:8, Vänersnäs socken, Vänersborgs kommun, Västra Götalands län
Arkeologisk utredning: Kulturhistoriska lämningar från senare tid samt fyndplats för väneryxor

Under augusti och september 2023 genomförde Kulturlandskapet en arkeologisk utredning inom fastigheten Margreteberg 1:8 på halvön Vänersnäs, cirka 15 kilometer öster om Vänersborg. Utredningen resulterade i att ett hägnadssystem, en hägnad, en lägenhetsbebyggelse, två historiska husgrunder samt en fyndplats nyregistrerades i kulturmiljöregistret.

www.kulturland.se